

بررسی و نقد «رفتار ویژه و متفاوت» با کشورهای در حال توسعه در مقررات سازمان تجارت جهانی

دکتر سید محمدعلی تقوی *

دکتر حبیب‌الله پارسایی **

چکیده

مقررات مربوط به «رفتار ویژه و متفاوت» با کشورهای در حال توسعه یکی از عمده‌ترین مسائلی است که توجه کشورهای جهان سومی داوطلب عضویت در سازمان تجارت جهانی را به خود جلب کرده است. هدف از وضع این مقررات آن است که عدم توازن تجاری میان کشورهای صنعتی پیشرفته و کشورهای در حال توسعه تا حدودی جبران شود. قواعد مربوط به «رفتار ویژه و متفاوت» آن دسته از مقررات سازمان تجارت جهانی را دربر می‌گیرد که متضمن حمایت از کشورهای مزبور یا معافیت آنها از برخی الزامات قانونی‌اند، یا آنکه به این کشورها اجازه انعطاف در اجرای قوانین سازمان را می‌دهند. برای مثال، این کشورها برای مدت معینی از اجرای برخی ضوابط مانند کاهش موانع تجاری در حوزه معینی معاف می‌شوند. همچنین، سازمان تجارت جهانی موظف به اعطای کمک‌های تکنیکی در زمینه‌های خاصی به کشورهای در حال توسعه است و نیز کشورهای پیشرفته موظفند تا دسترسی کشورهای مزبور به بازارهای خود را تسهیل نمایند. با این حال، باید یادآور شد که مقررات مربوط به «رفتار ویژه و متفاوت» در عمل اثر اندکی داشته‌اند. بسیاری از مقررات مزبور مستلزم اقدامات عینی و مشخص نبوده، یا از نظر

* استادیار دانشکده اقتصاد دانشگاه فردوسی مشهد.

** دانشجوی دوره دکتری دانشگاه علامه طباطبائی.

حقوقی الزام آور نیستند. برخی مواد قانونی که مشخصاً به کشورهای در حال توسعه اجازه می دهند تا سطح بالاتری از یارانه ها را به تولیدکنندگان خود اختصاص دهند، در عمل فاقد تأثیرگذاری لازمند، چون کشورهای مزبور منابع مالی کافی برای تأمین این یارانه ها را در اختیار ندارند. سازمان تجارت جهانی باید بودجه بیشتری را برای کمک های فنی و مالی به کشورهای جهان سوم اختصاص دهد و تعهدات کشورهای پیشرفته در این زمینه باید شکل حقوقی و قابل اجرا به خود بگیرند.

کلید واژگان

سازمان تجارت جهانی، رفتار ویژه و متفاوت، کشورهای در حال توسعه، توسعه نایافته ترین کشورها، حل اختلاف.

مقدمه

سازمان تجارت جهانی^۱ با ایجاد چارچوبی حقوقی برای همکاری‌های بازرگانی، زمینه‌ای را فراهم آورده است تا تعاملات اعضای آن صرفاً بازتاب قدرت اقتصادی و سیاسی‌شان نباشد. در قالب مقررات این سازمان، کشورهای جهان سوم که از قدرت تجاری و سیاسی اندک‌تری برخوردارند با توسل به ابزارهای حقوقی می‌توانند از برخی منافع خود دفاع نمایند. به علاوه، ورود به سازمان تجارت جهانی این امکان را برای کشورهای مزبور فراهم می‌آورد تا به جای تعداد بیشمار مذاکرات بازرگانی دو جانبه، که نیازمند صرف منابع بسیار است، در چارچوب یک نظام واحد، روابط بازرگانی بین‌المللی خود را تنظیم کنند.^۲

در مجموعه قواعد سازمان تجارت جهانی، «رفتار ویژه و متفاوت»^۳ برای کشورهای در حال توسعه یکی از اموری است که توجه کشورهای جهان سومی داوطلب عضویت در این سازمان را به خود جلب می‌کند، کما اینکه چنین فرمولی در چارچوب سلف این سازمان، یعنی «گات»^۴ نیز پیش‌بینی شده بود. فلسفه رفتار ویژه و متفاوت آن است که عدم توازن اقتصادی و بازرگانی میان کشورهای صنعتی و کشورهای در حال توسعه تا حدودی جبران شود. با در نظر گرفتن حقوق و به‌ویژه تعهدات متفاوت برای کشورهای جهان سوم، نیازها و منافع آنها در نظام تجارت بین‌الملل مورد توجه بیشتری قرار می‌گیرند. پیش‌فرض این امتیازات آن است که توسعه پایدار در کشورهای جهان سوم سیاست‌هایی متفاوت از

1. World Trade Organisation (WTO).

۲. مرکز تجارت بین‌الملل (۱۳۸۱)، آشنایی با قواعد سازمان تجارت جهانی، ترجمه گروه کارشناسان تجاری، تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی، صص ۱۱۸ و ۱۲۳.

3. Special and Differential Treatment.

4. The General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)

(موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت).

کشورهای پیشرفته را می‌طلبد.^۵ هدف توانمند سازی کشورهای جهان سوم برای مشارکت در تجارت جهانی است. از ۱۵۵ عضو سازمان تجارت جهانی، دو سوم آنها جزء کشورهای در حال توسعه بوده و از آن میان، ۳۲ کشور در شمار «توسعه نیافته‌ترین کشورها»^۶ محسوب می‌شوند،^۷ که مقررات ویژه بیشتری مشمول آنها می‌شود.

بر اساس قوانین سازمان تجارت جهانی، مقررات مربوط به «رفتار ویژه و متفاوت» آن دسته از بندهایی را دربرمی‌گیرند که متضمن حمایت از این کشورها یا معافیت آنها از برخی الزامات قانونی‌اند، یا آنکه به این کشورها اجازه انعطاف‌پذیری در اجرای قانون را می‌دهند. برای مثال، این کشورها برای مدت معینی از اجرای برخی ضوابط مانند کاهش موانع تجاری در حوزه بخصوصی معاف می‌شوند. همچنین، سازمان تجارت جهانی موظف به اعطای کمک‌های تکنیکی در زمینه‌های خاصی به کشورهای در حال توسعه است و نیز کشورهای پیشرفته موظف شده‌اند تا دسترسی کشورهای مزبور به بازارهای خود را تسهیل نمایند.

در مقدمه موافقت‌نامه سازمان تجارت جهانی و بسیاری دیگر از موافقت‌نامه‌های مربوط به این سازمان، ضرورت توجه به نیازهای کشورهای در حال توسعه از طریق اقدامات ایجابی^۸ یادآوری شده است. موارد مربوط به «رفتار ویژه و متفاوت» که ۹۷ بند را دربر

5. Constantine Michalopoulos (2000), "Trade and Development in the GATT and WTO: the Role of Special and Differential Treatment for Developing Countries", Presented at The WTO Seminar on Special and Differential Treatment for Developing Countries, Geneva, p. 16.

6. Least Developed Countries (LDCs).

۷. سایت رسمی سازمان تجارت جهانی (www.wto.org)، (۱۳۹۱/۵/۲۵).

8. positive actions.

می‌گیرند^۹ تقریباً در همه این موافقت‌نامه‌ها پخش شده‌اند. هفده بند به توسعه نیافته‌ترین کشورها اختصاص دارند،^{۱۰} و در آنها بر این نکته تأکید شده است که اعطای امتیازات و پذیرش تعهدات توسط توسعه نیافته‌ترین کشورها باید به میزانی صورت گیرد که با سطح توسعه و اقتضائات مالی و تجاری آنها یا توانایی نهادها و تشکیلات اداری‌شان سازگاری داشته باشد.^{۱۱} در مجموع، توسعه نیافته‌ترین کشورها یا از ضوابط تنظیم کننده به کلی معاف شده، یا از دوره انتقالی طولانی‌تری برخوردار شده‌اند.^{۱۲} چهارمین کنفرانس وزرای سازمان تجارت جهانی در دوحه (قطر) در نوامبر ۲۰۰۱ با پذیرش «برنامه توسعه دوحه»،^{۱۳} توجه ویژه‌ای به مسائل کشورهای در حال توسعه مبذول داشت.^{۱۴}

در این مقاله، مواد مربوط به «رفتار ویژه و متفاوت» در موافقت‌نامه‌های مختلف سازمان تجارت جهانی مورد تجزیه و تحلیل واقع می‌شوند. هدف بررسی تمهیداتی است که در قالب سازمان تجارت جهانی به نفع کشورهای جهان سوم ارائه شده‌اند، بدون آن که به موافقت‌نامه خاصی محدود شویم. بنابراین، شیوه بررسی به این نحو خواهد بود که به

9. Bernard M. Hoekman and Michel M. Kostecki (2001), *The Political Economy of the World Trading System: the WTO and Beyond*, 2nd ed., (Oxford University Press: Oxford), p. 392.

10. Michalopoulos, p. 23.

11. Hesham Youssef, (June 1999), "Special and Differential Treatment under the WTO", *Special and Differential Treatment for Developing Countries in the WTO*, (Working Paper 2, South Centre, Geneva), p. 1.

12. Michalopoulos, p. 31.

13. Doha Development Agenda.

14. "EU tables plan to strengthen Special and Differential Treatment of Developing Countries in the WTO", (Brussels, 4 December 2002), (http://ec.europa.eu/trade/issues/global/development/pr041202_en.htm) (1388/2/01).

جای بحث در مورد مقررات مربوط به رفتار ویژه در هر موافقت‌نامه به صورت جداگانه، گونه‌های مختلف رفتار ویژه دسته‌بندی شده و سپس ذیل هر دسته‌ای، مقررات مندرج در موافقت‌نامه‌ها مورد کنکاش قرار می‌گیرند. این شیوه، امکان درک بهتر ماهیت گونه‌های مختلف رفتار ویژه و متفاوت و نقاط قوت و ضعف آنها را، سوای مقررات خاص هر موافقت‌نامه، فراهم می‌آورد.

در این مقاله، نخست آن دسته از مقرراتی که معافیت از برخی قواعد سازمان را مجاز می‌شمارند بررسی می‌گردند. این مواد عمدتاً معافیت از گشودن بازارها و کاهش تعرفه‌ها یا یارانه‌ها را دربرمی‌گیرند. سپس مقررات مربوط به اعطای کمک‌های تکنیکی به کشورهای یاد شده و بعد از آن، موادی که رفتار مساعد حال کشورهای عقب مانده یا مرجع شمردن آن کشورها توسط دولت‌های پیشرفته، به‌ویژه در زمینه دسترسی به بازار، را توصیه می‌کنند ارزیابی می‌شوند. از آنجا که نظام حل اختلاف سازمان تجارت جهانی توجه ویژه‌ای را می‌طلبد، مقررات «رفتار ویژه و متفاوت» مندرج در آن در بخش جداگانه‌ای مورد بررسی قرار می‌گیرند. در قسمت نتیجه‌گیری، تحلیلی کلی از «رفتار ویژه و متفاوت» به عمل آمده و پیشنهادهایی برای افزایش بهره‌مندی کشورهای مزبور از سازمان تجارت جهانی ارائه می‌شوند.^{۱۵}

۱۵. لازم به ذکر است که مقررات سازمان تجارت جهانی در شرایط خاص و بر مبنای ضرورت‌های خاص به هر کشوری اجازه می‌دهند تا از برخی ضوابط سازمان عدول کند. از این جمله‌اند آنچه «استثنائات امنیتی» و «استثنائات کلی» نامیده می‌شوند و برای حفظ سلامت موجودات زنده، حراست از بهداشت عمومی، حفظ میراث فرهنگی کشور، حفظ منابع معدنی تمام شدنی ضروری‌اند (مواد ۲۰ و ۲۱ گات ۱۹۴۷). همه کشورها همچنین می‌توانند جهت حفظ تراز پرداخت‌ها (در شرایط حاد) یا اجرای برنامه‌های توسعه به سهمیه‌بندی واردات بپردازند (ماده ۱۲ گات ۱۹۴۷). این استثنائات بیش از هر کشور دیگری به نفع کشورهای در حال توسعه‌اند. با این حال، ما در این مقاله به مقرراتی خواهیم پرداخت که به‌طور خاص مشمول کشورهای مزبور می‌شوند.

۱. معافیت از برخی مقررات

«رفتار ویژه و متفاوت» گاهی به صورت معافیت کشورهای در حال توسعه از مقررات فراگیر سازمان تجارت جهانی در نظر گرفته شده است؛ توسعه نیافته‌ترین کشورها مشمول معافیت‌های بیشتری می‌شوند.^{۱۶} برای مثال، «موافقت‌نامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری»^{۱۷} مستلزم آن است که اعضا ضمیمه کنوانسیون ۱۹۷۱ برن را اجرا نمایند که بر طبق آن برای کشورهای در حال توسعه معافیت‌هایی در مورد کسب اجازه‌نامه اجباری برای ترجمه و چاپ آثار در نظر گرفته شده است، مشروط به آن که روال مربوط به مطلع ساختن صاحب اثر طی شود.^{۱۸} در مجموع، دو گونه معافیت از مقررات سازمان را می‌توان نام برد: معافیت از گشودن بازارهای داخلی به روی نوع خاصی از کالاها، و معافیت از کاهش یارانه‌ها و تعرفه‌ها.

۱-۱. معافیت از گشودن بازارها

کشورهای در حال توسعه اجازه دارند تا ورود بعضی کالاها را به بازارهای خود محدود سازند یا از تولیدکنندگان داخلی و صادر کنندگان به گونه‌ای که در مقررات سازمان اجازه داده نشده است حمایت کنند. در چنین مواردی، کشورهای توسعه یافته از مقابله به مثل منع شده‌اند. در موافقت‌نامه‌های سازمان تجارت جهانی و برای مثال «موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات»^{۱۹} آمده است: «برای یکایک کشورهای در حال

16. Michalopoulos, p. 16.

17. The Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPs).

18. ماده (۱) موافقت‌نامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری.

19. The General Agreement on Trade in Services (GATS).

توسعه عضو، انعطاف لازم برای گشودن بخش‌های کمتر و آزاد کردن انواع کمتری از مبادلات باید وجود داشته باشد، به گونه‌ای که همسو با توسعه این کشورها، دسترسی به بازارهای شان را بیشتر نماید.^{۲۰} البته این ماده دربردارنده قاعده مشخصی برای تحقق مقصود خود نیست و همین امر سبب می‌شود که به حق قانونی معینی برای کشورهای جهان سوم و متناظر با آن، تکلیف معینی برای کشورهای توسعه‌یافته و نهادهای سازمان تجارت جهانی منجر نگردد. همچنین، «موافقت‌نامه مربوط به خریدهای دولتی»^{۲۱} به کشورهای در حال توسعه این اجازه را می‌دهد تا به منظور مستثنی کردن کالاها و خدمات معین یا سازمان‌های معینی از شمول این موافقت‌نامه با سایر طرف‌ها وارد مذاکره شوند. چنان‌که ملاحظه می‌شود موافقت‌نامه مزبور به کشورهای جهان سوم فقط حق ابتکار مذاکره را اعطا می‌کند. به عبارت دیگر، کشورهای توسعه‌یافته را ملزم به پذیرش مذاکره می‌کند، بدون آن‌که متعهد به مستثنی کردن موارد مشخصی باشند. این امر ضعف موافقت‌نامه مزبور از نقطه نظر منافع کشورهای توسعه نیافته محسوب می‌شود.

۲-۱. معافیت از کاهش تعرفه‌ها و یارانه‌ها

بر اساس مقررات گات، کشورهای در حال توسعه اجازه داشتند تا به منظور ایجاد یک رشته صنعتی خاص، با وضع تعرفه مناسب، از تولیدات داخلی خود حمایت کنند. آنها همچنین می‌توانستند به منظور حفظ تراز تجاری خود، محدودیت‌های کمی بر واردات وضع کنند.^{۲۲}

۲۰. ماده (2) XIX موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات.

21. The Agreement on Government Procurement

الحاق به این موافقت‌نامه اختیاری است.

۲۲. ماده XVIII گات.

در چارچوب سازمان تجارت جهانی، بر اساس «موافقت‌نامه یارانه‌ها و اقدامات جبرانی»^{۲۳} کشورهای در حال توسعه‌ای که درآمد سرانه در آنها کمتر از ۱۰۰۰ دلار در سال است می‌توانند به اعطای یارانه‌های صادراتی که برای سایر کشورها ممنوع است پردازند. سایر کشورهای در حال توسعه به مدت هشت سال از این امتیاز برخوردارند، در حالی که کشورهای توسعه‌یافته مهلت زمانی کوتاه‌تری برای بهره بردن از این امتیاز دارند.^{۲۴} به علاوه، اگر توسعه‌نیافته‌ترین کشورها یا کشورهای در حال توسعه دارای درآمد سرانه کمتر از ۱۰۰۰ دلار برای یکی از محصولات خود چنین یارانه‌ای اعطا کنند، سایر کشورها نباید بر آن کالا عوارض جبرانی وضع کنند، البته مشروط به آن که یارانه مزبور کمتر از سه درصد ارزش آن محصول باشد. سایر کشورهای در حال توسعه تنها زمانی از این حق برخوردار خواهند شد که ارزش یارانه اعطا شده کمتر از دو درصد ارزش محصول یاد شده باشد.^{۲۵} همچنین اگر حجم واردات برخوردار از یارانه از کشورهای در حال توسعه کمتر از چهار درصد کل واردات آن کالا در کشور واردکننده باشد، اقدامات جبرانی توسط کشور واردکننده مجاز نخواهد بود. اگر کشورهای در حال توسعه دارای درآمد سرانه کمتر از ۱۰۰۰ دلار در مورد یک کالای خاص به قدرت رقابت دست یافته و سهم‌شان از صدور آن کالا به ۳/۲۵ درصد کل تجارت جهانی آن محصول در دو سال متوالی برسد، باید ظرف هشت سال اعطای یارانه‌های صادراتی خود را متوقف سازند.

سازمان تجارت جهانی به کشورهای جهان سوم این اجازه را می‌دهد که، در مقایسه با کشورهای پیشرفته، تعرفه بر واردات را در سطح بالاتری حفظ کنند. کشورهای در حال

23. The Agreement on Subsidies and Countervailing Measures .

۲۴. موافقت‌نامه یارانه‌ها و اقدامات جبرانی، ماده ۲۷، ۲.

25. Youssef, p. 19.

توسعه در مذاکرات دوحه موفق شدند تا برخی از موانع غیرتعرفه‌ای بر واردات را نیز نگهدارند.^{۲۶} «موافقت‌نامه کشاورزی»^{۲۷} وضع تعرفه و اعطای یارانه‌های سرمایه‌گذاری و برخی دیگر از یارانه‌ها را فقط برای توسعه نیافته‌ترین کشورها مجاز می‌شمارد. همین موافقت‌نامه به کشورهای در حال توسعه اجازه می‌دهد تا به میزان کمتری تعرفه‌ها و یارانه‌های خود را کاهش دهند. البته این میزان کاهش نباید از دو سوم میزان خواسته شده از کشورهای پیشرفته کمتر باشد.^{۲۸} بر اساس مقررات سازمان، برای اعطای یارانه‌های مخدوش‌کننده روند تجارت محدوده‌ای وجود دارد؛ این محدوده برای کشورهای در حال توسعه ده درصد ارزش تولید محصول مورد نظر یا ده درصد کل محصول کشاورزی آنها است، در حالی که این رقم برای کشورهای پیشرفته پنج درصد است. کمک‌های اعطا شده در قالب برنامه‌های کشاورزی یا برنامه‌های توسعه روستایی جزء تعهدات کشورهای در حال توسعه برای کاهش حمایت‌های داخلی محسوب نمی‌شوند. برنامه دولت برای انبار کردن کالاهای کشاورزی به منظور تأمین امنیت غذایی، مشروط به وجود شفافیت در این گونه برنامه‌ها، در کشورهای کمتر توسعه‌یافته مجاز است. به علاوه، اعطای یارانه به مواد غذایی برای تأمین نیازهای غذایی اهالی فقیر شهرها و روستاها مجاز شمرده می‌شود.^{۲۹}

26. Peter J. Lloyd (2009), "How the WTO Could Be Improved", International Economic Studies, Vol. 34, No. 1, p. 4.

27. The Agreement on Agriculture.

۲۸. برای ملاحظه برخی از ارقام مربوط به کاهش تعرفه‌ها و یارانه‌ها، نگاه کنید به: اسفندیار امید بخش (۱۳۷۶)، "رفتار ویژه و مطلوب‌تر با کشورهای در حال توسعه در چارچوب مقررات سازمان تجارت جهانی"، مدیریت مطالعات و پژوهش‌های اقتصادی و بین‌المللی، مجموعه مقالات همایش بررسی جنبه‌های حقوقی سازمان تجارت جهانی - ۱۵ مرداد ۱۳۷۵، (تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی)، صص ۹-۵۷.

29. Youssef, p. 8.

کشورهای در حال توسعه از تعهدات مربوط به برخی انواع یارانه‌های صادراتی معاف بوده و در مورد برخی دیگر از این یارانه‌ها اجازه انعطاف‌پذیری یافته‌اند.^{۳۰}

آن بخش از مقررات «رفتار ویژه و متفاوت» که کشورهای در حال توسعه را از برخی ضوابط سازمان تجارت جهانی معاف می‌کنند از این ویژگی مهم برخوردارند که الزام‌آور بوده و کشورهای در حال توسعه برای اجرای آنها به سایر اعضا یا طرف‌های ثالث وابسته نیستند. با این حال، در مورد کارآمدی دراز مدت این گونه از «رفتارهای ویژه و متفاوت» تردیدهایی وجود دارد. توسعه‌نیافته‌ترین کشورها اساساً استطاعت پرداخت یارانه به تولیدکنندگان خود را ندارند. در نتیجه، اعطای حق عدم کاهش یارانه‌ها عملاً نفعی به حال آنها نخواهد داشت. این رشته از معافیت‌ها شاید به نفع کشورهای توسعه‌نیافته‌ای باشد که فاصله اندکی با توسعه‌یافتگی داشته و توان پرداختن یارانه به تولیدکنندگان محلی را دارند. به عبارت دیگر، هر چه سطح توسعه یک کشور جهان سوم پایین‌تر باشد، از مقررات مربوط به عدم کاهش یارانه‌ها بهره‌اندک‌تری می‌برد. از سوی دیگر، معافیت از کاهش تعرفه‌های واردات در برخی موارد برای بیشتر کشورهای جهان سوم مطلوب به نظر می‌رسد و ممکن است زمینه را برای افزایش قدرت رقابت محصولات آنها فراهم آورد.

۲. دریافت کمک‌های فنی

بر مبنای بسیاری از مقررات سازمان تجارت جهانی، این سازمان و کشورهای پیشرفته به ارائه کمک‌های فنی و غیره به کشورهای در حال توسعه فراخوانده شده‌اند تا آنها را در انجام تعهدات‌شان نسبت به سازمان و بهره‌برداری هر چه بیشتر از بازرگانی بین‌المللی یاری رسانند. طبق ماده (۱) ۹ «موافقت‌نامه مربوط به اجرای اقدامات بهداشت و بهداشت نباتی»^{۳۱}

۳۰. ماده (۴) ۹ موافقت‌نامه کشاورزی.

31. The Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures.

مواد ۱۱ و ۱۲(۷) «موافقت‌نامه موانع فنی تجارت»^{۳۲} ماده ۱(۲) «موافقت‌نامه بازرسی قبل از حمل»^{۳۳} ماده ۶۷ «موافقت‌نامه حقوق مالکیت فکری»^{۳۴} و ماده ۲۷(۲) «تفاهم‌نامه مربوط به قواعد و آیین حاکم بر حل و فصل اختلافات»^{۳۵} در صورت تقاضای کشورهای در حال توسعه، کشورهای پیشرفته باید کمک‌های فنی را در اختیار آنها بگذارند. «تفاهم‌نامه ۱۹۹۴ گات در مورد بندهای مربوط به تراز پرداخت‌ها»^{۳۶} «موافقت‌نامه ۱۹۹۴ مربوط به اجرای ماده هفت گات»^{۳۷} «موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات» و «مکانیزم بازرینی سیاست تجاری»^{۳۸} نیز دربردارنده بندهایی در مورد کمک‌های فنی هستند.

هدف از این کمک‌ها عمدتاً ایجاد آمادگی در کشورهای مزبور برای اجرای موافقت‌نامه‌های سازمان، وضع قوانین داخلی مناسب و ایجاد نهادهای ضروری برای این مقصود است. اما گاه از این فراتر می‌رود. برای مثال، موافقت‌نامه مربوط به اقدامات بهداشتی و بهداشت نباتی توصیه می‌کند که اگر کشورهای پیشرفته اقدام به تعیین

32. The Agreement on Technical Barriers to Trade.

33. The Pre-shipment Inspection Agreement.

34. The Understanding on Rules and Procedures Governing the Settlement of Disputes (DSU).

35. The Understanding on the Balance-of-Payment Provisions of GATT 1994.

36. The Agreement on Implementation of Article VII of GATT 1994 (Customs Valuation).

37. The Trade Policy Review Mechanism.

لازم به ذکر است که در چارچوب این مکانیزم، سیاست‌های تجاری اتحادیه اروپا، آمریکا، کانادا و ژاپن هر دو سال، سیاست‌های شانزده کشوری که بعد از آنها بیشترین سهم را در تجارت بین‌الملل دارند هر چهار سال، سیاست تجاری سایر کشورها (که شامل کشورهای جهان سوم می‌شود) هر شش سال و سیاست توسعه‌نیافته‌ترین کشورها طی دوره‌ای طولانی‌تر، به منظور ارزیابی تطابق این سیاست‌ها با مقررات سازمان تجارت جهانی، بررسی می‌شوند.

استانداردهایی کنند که رعایت آنها مستلزم سرمایه‌گذاری وسیع از سوی کشورهای در حال توسعه است، به این کشورها برای حفظ و گسترش بازارهای صادراتی‌شان کمک‌های فنی ارائه کنند.^{۳۸} «موافقت‌نامه» مربوط به موانع فنی تجارت» نیز ارائه کمک‌های فنی به کشورهای کمتر توسعه‌یافته برای مشارکت در نهادهای بین‌المللی تدوین استاندارد و نیز تأسیس نهادهای ویژه خود جهت تدوین مقررات و استانداردها را پیش‌بینی کرده است.^{۳۹} البته تاکنون موفقیت چندانی در مورد مشارکت دادن کشورهای در حال توسعه در نهادهای بین‌المللی تعیین‌کننده استاندارد مشاهده نشده است.^{۴۰} این کشورها به دلایل عدیده‌ای مانند کمبود دانش فنی در این فرایندها شرکت نمی‌جویند.

دلیل فراهم آوردن کمک‌های فنی برای کشورهای در حال توسعه آن است که کاستی نهادهای این کشورها توان جذب آنها در سازمان تجارت جهانی را به شدت کاهش داده است. بنابراین، اگر قرار بر آن باشد که آنها از بازرگانی بین‌المللی سودی ببرند، نیازمند چنین مساعدت‌هایی خواهند بود. با این حال، پرسش آن است که آیا کمک‌های ارائه شده به وسیله سازمان تجارت جهانی و اعضای آن کشورهای در حال توسعه را تا حد قابل قبولی قادر به بهره‌مندی از تجارت بین‌المللی خواهند ساخت یا خیر؟^{۴۱} بخش عمده کمک‌های فنی سازمان به شکل سمینار ارائه می‌شود، در حالی که این کمک‌ها باید وجهه عملی بیشتری داشته و به منظور ایجاد یا تقویت نهادهای ذی‌ربط در تجارت یا افزایش توانایی کشورهای فقیر در مذاکرات صورت گیرند.^{۴۲} مهم‌تر از همه

۳۸. ماده (۲) ۹ موافقت‌نامه مربوط به اقدامات بهداشتی و بهداشت نباتی.

۳۹. ماده ۱۱ موافقت‌نامه مربوط به موانع فنی تجارت.

40. Marion Jansen (2010), "Developing countries, standards and the WTO", The Journal of International Trade & Economic Development, Vol. 19, No. 1, pp. 179-180.

41. Michalopoulos, pp. 17-18.

42. Youssef, p. 4.

آنکه، مواد و بندهایی که کشورهای توسعه یافته را به مساعدت به کشورهای فقیر فرامی خوانند از نقطه نظر حقوقی چندان قابل سنجش نبوده و الزام آور نیستند. بنابراین، نمی توان آنها را در زمینه رعایت یا عدم رعایت بندهای مزبور مورد پرسش قرار داد.^{۴۳}

بیشتر کمک ها توسط سازمان های بین المللی مانند بانک جهانی، صندوق بین المللی پول، برنامه توسعه سازمان ملل، کنفرانس توسعه و تجارت سازمان ملل، مرکز بازرگانی بین المللی، سازمان تجارت جهانی و برخی نهادهای خیریه انجام می گیرند که طی سال های اخیر از مساعدت های همه آنها، به استثنای سازمان تجارت جهانی،^{۴۴} کاسته شده است. این کمک ها به صورت دادن مشاوره در مورد استراتژی ها و سیاست های تجاری، آموزش فنون بازاریابی و ... ارائه می شوند.^{۴۵} تأمین بودجه همکاری های فنی سازمان تجارت جهانی توسط دو الی سه خیر انجام گرفته و سهم سازمان تجارت جهانی کمتر از پانصد هزار دلار بوده است که معادل یک درصد بودجه سالیانه آن سازمان است.^{۴۶} این نکته نشان می دهد که کمک های فنی ارائه شده به کشورهای فقیر تا چه حد نازلند.

۳. اجرای مقررات سازمان تجارت جهانی به شیوه مساعد حال کشورهای در حال توسعه

مقدمه و بسیاری از مواد موافقت نامه های سازمان تجارت جهانی کشورهای توسعه یافته را به اجرای این موافقت نامه ها به نحوی که مساعد حال کشورهای در حال

43. Michalopoulos, p. 28.

44. Youssef, p. 3.

۴۵. رضا، پاکدامن؛ رفتار ویژه و متفاوت با کشورهای در حال توسعه در نظام حقوقی سازمان تجارت جهانی، (تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش های بازرگانی، ۱۳۷۹)، صص ۳۰-۲۹.

46. Michalopoulos, p. 27.

توسعه باشد فرامی خوانند. در برخی از بندها، این نکته به صراحت اما به صورتی کلی بیان شده است. مثلاً از کشورهای پیشرفته خواسته شده است که «بیشترین مساعی»^{۴۷} خود را در این زمینه به کار بندند. در مقدمه موافقت نامه ایجاد سازمان تجارت جهانی از "ضرورت دست یازیدن به اقدامات ایجابی" سخن گفته شده است، به آن منظور که اطمینان حاصل شود که "کشورهای در حال توسعه و به ویژه توسعه نیافته ترین کشورها ... سهمی متناسب با اقتضائات توسعه اقتصادی شان در رشد بازرگانی بین المللی خواهند داشت." عبارات مشابهی در مقدمه «موافقت نامه کشاورزی» و «موافقت نامه موانع فنی تجارت» وجود دارند.^{۴۸} موافقت نامه اخیر و نیز «موافقت نامه مربوط به اجرای اقدامات بهداشتی و بهداشت نباتی» به کشورهای پیشرفته توصیه می کنند تا در به کار بستن اقدامات بهداشتی و سایر مقررات مربوط به موانع فنی در برابر تجارت، نیازهای ویژه کشورهای در حال توسعه را مد نظر قرار دهند.^{۴۹}

«موافقت نامه مربوط به اجرای ماده شش گات» (موافقت نامه ضد قیمت شکنی)^{۵۰} نیز مقرر می دارد که در اجرای مقررات ضد قیمت شکنی، کشورهای توسعه یافته باید به شرایط کشورهای در حال توسعه توجه ویژه ای داشته باشند و اگر منافع حیاتی کشورهای اخیر دخیل باشد، به نحو «سازنده ای» طلب جبران خسارت کنند.^{۵۱} مسئله آن است که

47. "best efforts".

۴۸. همچنین، مواد (۲) ۱۲ و ۱۵ موافقت نامه مربوط به موانع فنی تجارت.

۴۹. ماده ۱۰ موافقت نامه مربوط به اقدامات بهداشتی و بهداشت نباتی، و ماده ۱۲ موافقت نامه مربوط به موانع فنی تجارت.

50. the Agreement on Implementation of Article VI of GATT (Antidumping Agreement).

۵۱. ماده ۱۵ موافقت نامه مربوط به اجرای ماده شش گات.

موافقت‌نامه مذکور مشخص نمی‌کند که کدام اقدامات با قید «سازنده» تطابق دارند.^{۵۲} نکته مهم تر آن است که مواد مربوط به رفتار مساعد با کشورهای در حال توسعه از نظر حقوقی الزام‌آور نیستند. برای مثال، ماده (۱۴) «موافقت‌نامه مربوط به منسوجات و پوشاک»^{۵۳} توصیه می‌کند که در اجرای مواد آن، منافع خاص کشورهای تولیدکننده پنبه که عمدتاً از کشورهای در حال توسعه‌اند باید بازتاب یابد. اما کوشش هماهنگی توسط کشورهای پیشرفته برای اجرای ماده فوق یا ماده (۶) موافقت‌نامه یادشده که خواهان رفتار ویژه و متفاوت با کشورهای جهان سوم است صورت نگرفته است.^{۵۴}

۴. دسترسی ترجیحی به بازار

برخی مقررات مربوط به «رفتار ویژه و متفاوت» مرجح شمردن کشورهای در حال توسعه توسط دولت‌های پیشرفته تجاری را توصیه می‌کنند. مهم‌ترین شکل رفتار ترجیحی را می‌توان در دسترسی مرجح به بازار مشاهده کرد که عمدتاً به شکل کاهش تعرفه کالاهای وارد شده از جهان سوم انجام می‌گیرد. این امر نخستین بار، در سال ۱۹۶۱ در چارچوب گات و سپس در سال ۱۹۶۸، در قالب «نظام عمومیت یافته ترجیحات»^{۵۵} که زیر نظر کنفرانس توسعه و تجارت سازمان ملل تأسیس شده بود، مطرح شد. پذیرش نظام مزبور داوطلبانه بوده و فاقد تأثیرات حقوقی بود و بر طبق آن، دولت‌های پیشرفته برای کشورهای در حال توسعه تعرفه‌های ترجیحی در نظر می‌گرفتند، بدون آنکه عمل متقابل

52. Youssef, p. 20.

53. The Agreement on Textile and Clothing (ATC).

54. Youssef, p. 17.

55. The Generalised System of Preferences.

کشورهای جهان سوم را انتظار داشته باشند.^{۵۶}

کشورهای پیشرفته موافقت‌نامه‌های دیگری برای دسترسی ترجیحی کشورهای خاصی از جهان سوم به امضا رسانیده‌اند که از آن جمله‌اند: کنوانسیون لومه^{۵۷} (که به کشورهای آفریقایی و حوزه‌های کارائیب و اقیانوس آرام دسترسی مرجح به بازارهای اتحادیه اروپا را می‌دهد)، موافقت‌نامه مدیترانه (برای دسترسی ترجیحی کشورهای شمال آفریقا به بازارهای اتحادیه اروپا)، و ابتکار کارائیب (که دسترسی مرجح کشورهای حوزه کارائیب به بازار آمریکا را میسر می‌سازد).

با این همه، در اینکه نظام ترجیحات توانسته باشد تأثیر قابل توجهی در بهبود دسترسی کشورهای جهان سوم به بازارها داشته باشد تردید بسیاری وجود دارد.^{۵۸} دولت‌های پیشرفته بر اساس معیارهای خاص خود کشورهای در حال توسعه را از فهرست کشورهای برخوردار از رفتار ترجیحی خارج می‌کنند و امتیازهای اعطایی به صورت نقطه ضعف کشورهای مزبور در مذاکرات تجاری بروز می‌نماید.^{۵۹}

در قالب مقررات مربوط به رفتار ترجیحی، موافقت‌نامه منسوجات و پوشاک اعضای سازمان تجارت جهانی را فرامی‌خواند تا بیشترین سهمیه واردات محصولات پشمی را برای کشورهای در حال توسعه‌ای در نظر بگیرند که اقتصادشان به تولید و صدور پشم وابسته است و سهم اندکی از بازار کشورهای وارد کننده را در اختیار دارند.^{۶۰} موافقت‌نامه کشاورزی به دولت‌های پیشرفته توصیه می‌کند که با افزایش امکان دسترسی کشورهای در

56. Hoekman and Kostecki, p. 387.

57. Lomé Convention.

58. Michalopoulos, p. 17.

۵۹. امید بخش، ص ۶۳.

۶۰. ماده (C)(۶) موافقت‌نامه مربوط به منسوجات و پوشاک.

حال توسعه به بازارهایشان، نیازها و شرایط این کشورها را در نظر گیرند؛ و برای مثال، به گشودن کامل بازارهای شان برای محصولات کشاورزی استوایی مبادرت ورزند.^{۶۱} موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات نیز آزادی تجارت خدمات در بخش‌هایی را خواستار است که به نفع کشورهای در حال توسعه‌اند.^{۶۲} مقررات مربوط به رفتار ترجیحی استثنایی بر اصل رفتار دولت کامله الوداد به شمار می‌آیند که بر طبق آن اعطای هر گونه امتیازی به یکی از متعاهدین به سایرین نیز قابل تعمیم است.

یک مشکل عمده در ارتباط با مقررات مربوط به رفتار ترجیحی آن است که این مقررات از نظر حقوقی لازم الاجرا نیستند و بیشتر حالت توصیه دارند. با این حال، کشورهای پیشرفته عموماً ترجیح بیشتری برای توسعه نیافته‌ترین کشورها در زمینه دسترسی به بازارهای شان در نظر می‌گیرند. تخمین زده می‌شود که بین هشتاد تا نود درصد ارزش صادرات توسعه نیافته‌ترین کشورها به ممالک توسعه‌یافته از عوارض گمرکی معاف بوده باشند.^{۶۳} در سومین اجلاس وزرای کشورهای عضو سازمان تجارت جهانی گفته شد که دولت‌های پیشرفته مایلند که کالاهای توسعه نیافته‌ترین کشورها را از عوارض گمرکی معاف نمایند.^{۶۴} اما مسئله آن است که کشورهای مزبور به دلیل کاستی‌های زیربنایی و ساختاری شان قادر به بهره‌برداری از چنین فرصتی نیستند.

۵. سایر اقدامات

برخی از مقررات «رفتار ویژه و متفاوت» را نمی‌توان ذیل عناوین بالا طبقه‌بندی کرد.

۶۱. مقدمه موافقت‌نامه کشاورزی.

۶۲. ماده ۱۷(۱) موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات.

63. Michalopoulos, p. 32.

64. Ibid.

برای نمونه، موافقت‌نامه‌های اقدامات بهداشتی و موانع فنی تجارت از دبیرخانه سازمان تجارت جهانی می‌خواهند که توجه کشورهای در حال توسعه را به استانداردهایی جلب کند که صادرات‌شان باید از آنها برخوردار باشند.^{۶۵} چنان که ملاحظه می‌شود مقررات مورد نظر صرفاً جنبه اطلاع رسانی دارد و طبیعتاً تأثیرگذاری چندانی به نفع صادرات کشورهای جهان سوم از آن انتظار نمی‌رود.

به عنوان یک نمونه مؤثرتر، «موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات» مقرر می‌دارد که کشورهای توسعه‌یافته مراکز تماس ویژه‌ای را برای ارائه‌کنندگان جهان سوم خدمات تعیین کنند تا دسترسی آنها به اطلاعات مربوط به آن کشور توسعه‌یافته آسان گردد. دستکم پنجاه کشور چنین مراکزی را تأسیس کرده‌اند.^{۶۶} «موافقت‌نامه مربوط به خریدهای دولتی» نیز تأسیس مراکز مشابهی را به منظور دادن اطلاعات در مورد خریدهای دولتی و مقررات مربوط به آن پیش‌بینی می‌کند. اطلاع رسانی خواسته شده در این دو بند برای صادرات بسیار مهم‌تر بوده و انتظار می‌رود تأثیرگذاری بیشتری داشته باشند. با این حال، هنوز آمار مستقلی که میزان این تأثیرگذاری را نشان دهد در دست نیست.

یکی دیگر از مقررات رفتار ویژه و متفاوت مفاد تصمیمی بود که در نشست وزیران سازمان تجارت جهانی در مراکش برای توجه به تأثیرات منفی موافقت‌نامه‌های سازمان و به‌ویژه موافقت‌نامه کشاورزی بر دسترسی مردم به مواد غذایی در توسعه‌نیافته‌ترین کشورها و کشورهای در حال توسعه وارد‌کننده محصولات غذایی نهایی^{۶۷} اتخاذ شد. این تصمیم‌نامه مقرر می‌داشت که مقدار کمک‌های غذایی لازم برای این کشورها مشخص

۶۵. بند ۹ ضمیمه B موافقت‌نامه مربوط به اقدامات بهداشتی و بهداشت نباتی، و ماده (۶) ۱۰ موافقت‌نامه مربوط به موانع فنی تجارت.

66. Youssef, p. 7.

67. Net Food-Importing Developing Countries.

شده و به صورت دوره‌ای مورد تجدید نظر قرار گیرد، کمک‌های فنی و مالی برای بهبود زیربنای کشاورزی و کارایی تولید در این بخش ارائه شود، و با جلب مساعدت نهادهای مالی بین‌المللی، مشکلات مالی موجود بر سر راه تأمین مواد غذایی لازم برای این کشورها مرتفع گردند.^{۶۸} هدف این تصمیم به‌طور مشخص ضعیف‌ترین کشورهای جهان سوم است که از فقر غذایی رنج می‌برند. اما شواهدی دالّ بر این که تصمیم‌نامه مزبور نفع آشکاری برای توسعه نیافته‌ترین کشورها و کشورهای در حال توسعه واردکننده محصولات غذایی نهایی داشته باشد در اختیار نیست.^{۶۹}

همچنین موافقت‌نامه حقوق مالکیت فکری به کشورهای پیشرفته توصیه می‌کند تا شرکت‌های داخلی را به انتقال تکنولوژی به توسعه نیافته‌ترین کشورها تشویق کنند.^{۷۰} این مقرر به‌لقوه می‌تواند بسیار تأثیرگذار باشد و بر توان تولیدی کشورهای مزبور بیافزاید، اما مشکل آن است که فاقد قدرت الزام‌آوری حقوقی بوده و کشورهای پیشرفته را به عمل عینی و مشخصی ملزم نمی‌سازد.

باید افزود که تقریباً همه موافقت‌نامه‌های سازمان تجارت جهانی، به جز «موافقت‌نامه آیین‌های ضد قیمت شکنی» و «موافقت‌نامه بازرسی قبل از حمل»، به کشورهای کمتر توسعه‌یافته این اجازه را می‌دادند تا برای انجام تعهدات خود در چارچوب سازمان تجارت جهانی، دوره انتقالی طولانی‌تری را طی کنند. توسعه نیافته‌ترین کشورها حق برخورداری از دوره‌هایی باز هم طولانی‌تری را داشتند. اما از آن‌جا که این دوره‌های انتقالی که دو الی یازده سال پس از آغاز به کار سازمان تجارت جهانی در سال ۱۹۹۵ به طول انجامیدند

68. Decision on Measures Concerning the Possible Negative Effects of the Reform Programme on Least-Developed and Net Food-Importing Developing Countries.

69. Youssef, p. 12.

۷۰. ماده (۲) ۶۶ موافقت‌نامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری.

اکنون منقضی شده‌اند، در این جا به آنها نمی‌پردازیم. مهم‌ترین ویژگی مقررات مربوط به افزایش دوران انتقالی آن بود که آنها هم از نظر حقوقی الزام‌آور بودند.^{۷۱} هرچند بسیاری معتقدند که مدت زمان این دوره‌ها غیرواقع‌بینانه و ناکافی بوده است.

۶. «رفتار ویژه و متفاوت» در چارچوب مکانیزم حل اختلاف سازمان

تجارت جهانی

با توجه به اهمیت حقوقی مکانیزم حل اختلاف، ضروری است که قواعد مربوط به «رفتار ویژه و متفاوت» با کشورهای در حال توسعه در نظام حل اختلاف سازمان تجارت جهانی را به‌طور دقیق‌تری بررسی کنیم. «تفاهم‌نامه» مربوط به قواعد و آیین حاکم بر حل و فصل اختلافات «شیوه‌های مختلفی را برای حل و فصل دعاوی در میان اعضای سازمان تجارت جهانی مطرح می‌کند و مکانیزمی را برای حصول اطمینان از متابعت از مقررات موافقت‌نامه‌های سازمان و جبران نقض آنها تعبیه می‌نماید».^{۷۲}

ضرورت وضع مقرراتی برای رفتار ویژه و متفاوت با کشورهای جهان سوم در چارچوب نظام حقوقی سازمان تجارت جهانی از این واقعیت ناشی می‌شد که بر اساس آمارهای موجود، این کشورها کمتر از سایرین از مکانیزم حل اختلاف گات، بهره می‌جستند. طی سال‌های ۱۹۴۷ تا ۱۹۹۴، از ۱۲۶ دعوای مطرح شده در چارچوب گات،

71. E. Kessie (7/3/2000), "Enforceability of the Legal Provisions Relating to Special and Differential Treatment under the WTO Agreements", Paper presented at WTO Seminar on Special and Differential Treatment of Developing Countries, (Geneva).

۷۲. برای ملاحظه جزئیات نظام حل اختلاف سازمان تجارت جهانی، نگاه کنید به:

Ernest-Ulrich Petersmann (1997), *The GATT/WTO Dispute Settlement System: International Law, International Organizations and Dispute Settlement*, Kluwer Law International: London, The Hague and Boston.

فقط ۱۱ مورد آن به درخواست کشورهای جهان سوم انجام شده بودند.^{۷۳} این روند پس از تأسیس سازمان تجارت جهانی اندکی بهبود یافت.^{۷۴} از ۱۹۹۵ تا ۲۳ ژانویه سال ۲۰۰۶، از ۳۳۵ دعوای مطرح شده در رکن حل اختلاف سازمان،^{۷۵} مجموعه کشورهای در حال توسعه در ۱۳۷ دعوی (معادل ۴۰/۹ درصد کل دعاوی) «خواهان» و در ۱۴۱ دعوی (معادل ۴۲/۱ درصد کل دعاوی) «خوانده» بوده‌اند. از این میان، توسعه نیافته‌ترین کشورها در ۴ مورد (۱/۴ درصد) خواهان و در ۶ مورد (۱/۶ درصد) خوانده بوده‌اند. این ارقام تناسبی با تعداد کشورهای در حال توسعه عضو (یعنی حدود دو سوم کل اعضای سازمان) ندارند. در همین بازه زمانی، آمریکا و اتحادیه اروپا، با فاصله زیادی از سایرین، بیشترین شکایات را داشته‌اند، چه به صورت خواهان (به ترتیب ۷۶ و ۶۵ مورد، معادل ۲۲/۷ و ۱۹/۴ درصد کل دعاوی) و چه خوانده (به ترتیب ۹۰ و ۶۶ مورد، معادل ۲۶/۹ و ۱۹/۷ درصد).^{۷۶} توسعه نیافته‌ترین کشورها تقریباً هیچ مشارکتی در روند حل اختلاف سازمان نداشته‌اند.

۷۳. پاکدامن، ص ۱۰۵. برخلاف سازمان تجارت جهانی که رفع اختلاف در آن به صورت متمرکز در رکن مربوطه انجام می‌گیرد، در چارچوب گات، دعاوی در قالب توافق‌نامه‌های مختلفی مطرح می‌شدند که همه اعضا ضرورتاً به همه آنها نیوسته بودند.

۷۴. نگاه کنید به:

Donald McRae (2011), "Book Review: The Evolution of the Trade Regime: Politics, Law, and Economics of the GATT and the WTO", The American Journal of International Law, vol. 104, No. 2, p. 337.

۷۵. تعداد کل دعاوی از ۱۰ ژانویه ۱۹۹۵، تا ۳ مارس ۲۰۱۱، ۴۲۳ مورد بوده است (سایت رسمی سازمان تجارت جهانی (www.wto.org))، (۱۳۸۹/۱۲/۲۶). این آمار نشان می‌دهد که کشورهای عضو سازمان تجارت جهانی بسیار بیشتر از اعضای گات از مکانیزم حل اختلاف بهره جسته‌اند که احتمالاً از بهبود این مکانیزم و افزایش احتمال نتیجه‌گیری از آن ناشی می‌شود.

76. Leitner, Kara and Lester, Simon (2006), "WTO Dispute Settlement from 1995 to 2005, a Statistical Analysis", Journal of International Economic Law, Vol. 9, No. 1, p. 231.

اما طی سال‌های اخیر، کشورهای در حال توسعه کوشیده‌اند که از رکن حل اختلاف سازمان بیشتر بهره جویند و در این راستا، موفقیت‌های بیشتری هم کسب کرده‌اند.^{۷۷} مطالعات اخیر نشان می‌دهند که اگر دعاوی مطرح شده در رکن حل اختلاف را طی دو دوره زمانی ۱۹۹۵ تا ۲۰۰۰ و ۲۰۰۱ تا ۲۰۰۸ در نظر بگیریم، در دوره نخست در برابر ۱۷۲ شکایت مطرح شده از سوی کشورهای توسعه یافته، ۹۰ شکایت توسط کشورهای در حال توسعه صورت گرفتند (نسبت تقریباً ۲ به ۱). در دوره دوم تعداد شکایات مطرح شده توسط کشورهای پیشرفته به رقم ۸۰ مورد سقوط می‌کند در حالی که همین رقم برای کشورهای جهان سوم به ۷۳ کاهش می‌یابد (نسبت تقریباً ۱ به ۱).^{۷۸} برخی بررسی‌ها نشان می‌دهند که تجربه درگیر شدن در فرایند رفع اختلاف سازمان چه به عنوان خواهان و چه خوانده، عاملی برای استفاده باز هم بیشتر آنها از این فرایند بوده است.^{۷۹} شاید بتوان گفت که مقررات مربوط به رفتار ویژه یکی از عوامل توجه هر چه بیشتر کشورهای در حال توسعه به مکانیزم حل اختلاف سازمان تجارت جهانی بوده است.

سابقه رفتار ویژه با کشورهای در حال توسعه را باید در نظام حل اختلاف گات یافت،^{۸۰} که در سال ۱۹۴۷ پدید آمد و طی سال‌ها تکامل یافت.^{۸۱} نظام حل اختلاف گات

77. Horn, Henrik and Mavroidis, Petros C. (2008), "The WTO Dispute Settlement System 1995-2006, Some Descriptive Statistics", Washington D.C.: the World Bank, p. 1 and 33. (<http://sitesources.worldbank.org/INTRES/resources>) (1388/2/12).

78. Chad P. Bown and Rachel McCulloch (2010), "Developing countries, dispute settlement, and the Advisory Centre on WTO Law", The Journal of International Trade & Economic Development, Vol. 19, No. 1, pp. 50-51.

79. Christina L. Davis and Sarah Blodgett Bermeo (2009), "Who Files? Developing Country Participation in GATT/WTO Adjudication", The Journal of Politics, Vol. 71, No. 3, pp. 1038-39.

80. John H Jackson (1995), et al, 3rd ed., Legal Problems of International Economic Relations: Cases Materials and Text, West Group: USA, p. 347.

از کاستی‌های متعددی رنج می‌برد و به خصوص در ابتدا، از خصوصیت قضایی مناسبی برخوردار نبود.^{۸۲} کشورهای در حال توسعه بندرت به نظام حل اختلاف آن سازمان متوسل می‌شدند،^{۸۳} زیرا، فاقد قدرت اجرای تصمیمات آن بودند.^{۸۴} این کشورها که در زمینه بازرگانی دارای قدرت رقابت با ممالک پیشرفته نیستند، برای حل اختلافات به نظام‌های حقوقی تمایل دارند که همه طرف‌ها را در موقعیتی یکسان قرار می‌دهند.^{۸۵} در مقایسه با گات، سازمان تجارت جهانی بیشتر خصوصیات یک نظام حقوقی را دارا است. تفاهم‌نامه حل اختلافات سازمان تجارت جهانی یک نظام منسجم با آیین و قواعد الزم‌آور ارائه می‌کند که تجدید نظر در آراء و اجرای آنها را امکان‌پذیر می‌نماید. به علاوه، این تفاهم‌نامه یک جدول زمان‌بندی دقیق را دربردارد که برای کشورهای جهان سوم که

۸۱ برای آشنایی با نظام حل اختلاف گات، نگاه کنید به:

Eric Reinhardt (2000), "Aggressive Multilateralism: The Determinants of GATT/WTO Dispute Initiation, 1948-1998", (Emory University, Atlanta), (<http://userwww.service.emory.edu/~erein/research/initiation.pdf>) (1388/1/25).

82. Ernest-Ulrich Petersmann (1993), "International Competition Rules for the GATT-MTO World Trade and Legal System", Journal of World Trade, Vol. 27, No. 6, p. 35.

83. Beatrice Chaytor (1998), "Dispute Settlement Under the GATT/WTO: The Experience of Developing Nations", Dispute Resolution in the World Trade Organisation, James Cameron and Karen Campbell (eds.), (Cameron: London), p. 253.

84. Kofi Oteng Kufuor (1997), "From the GATT to the WTO: the Developing Countries and the Reform of the Procedures for the Settlement of International Trade Disputes", The Journal of World Trade, Vol. 31, No. 5, p. 119.

85. Thaddeus McBride (1999), "Rejuvenating the WTO: Why the U.S. Must Assist Developing Countries in Trade Disputes", International Legal Perspectives, Vol. 11, p. 70.

استطاعت عدم النفع و یک روند قضایی طولانی مدت را ندارند از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

تفاهم‌نامه حل اختلاف متضمن قواعد «رفتار ویژه و متفاوت» با کشورهای در حال توسعه است که بر قواعد معمول آن اولویت دارند.^{۸۶} بر اساس ماده (۳۱۲) تفاهم‌نامه، کشورهای در حال توسعه می‌توانند به تصمیم‌نامه ۵ آوریل ۱۹۶۶ گات متوسل شوند که در مقایسه با مواد ۴، ۵ و ۶ تفاهم‌نامه، دربردارنده جدول زمان‌بندی کوتاه‌تری برای حل اختلافات است و هیئت رسیدگی‌کننده را موظف به ارائه گزارش در مورد دعوی ظرف شصت روز می‌کند. در آن دسته از دعاوی که کشورهای جهان سوم در نقش خواهان ظاهر می‌شوند، کوتاه بودن زمان دادرسی به نفع این کشورها بوده و امکان دسترسی سریع‌تر آنها به حقوق و منافع‌شان را فراهم می‌آورد. از سوی دیگر، بر اساس ماده (۱۰) (۱۲)، دوره مشاوره برای تهیه و ارائه دادخواست و دفاعیه برای یک کشور در حال توسعه می‌تواند طولانی‌تر باشد. این به آن معنی است که یک کشور جهان سوم طرف دعوی در صورتی که منافعش اقتضا کند، می‌تواند خواهان افزایش مدت زمان دادرسی شود. این امر به ویژه زمانی اهمیت می‌یابد که کشور مزبور خواننده بوده و برای تهیه لایحه دفاعیه نیازمند زمان بیشتری باشد.

طبق ماده (۱۰) ۸ تفاهم‌نامه، اگر کشور در حال توسعه‌ای طرف یک دعوی باشد، در صورت تقاضای کشور مزبور، یکی از اعضای هیئت رسیدگی‌کننده می‌تواند از کشورهای جهان سوم برگزیده شود. فلسفه این ماده آن است که شهروندان کشورهای جهان سوم احتمالاً بهتر از اتباع کشورهای پیشرفته شرایط و نیازهای کشورهای توسعه نیافته را درک

86. David Palmer and Petros C. Mavroidis (1999), *Dispute Settlement in the World Trade Organization: Practice and Procedure*, (Kluwer Law International: The Hague), p. 99.

کرده و در تصمیم‌گیری خود ملحوظ می‌نمایند. ماده (۱۱) ۱۲ نیز مقرر می‌دارد که در گزارش هیئت باید قید شود مقررات «رفتار ویژه و متفاوت» به چه نحوی مورد لحاظ قرار گرفته‌اند. اهمیت این ماده از آن رو است که هیئت رسیدگی‌کننده را موظف به جدی گرفتن مقررات مربوط به رفتار ویژه می‌کند.

بر اساس ماده ۲۴ تفاهم‌نامه، اگر یکی از توسعه‌نیافته‌ترین کشورها طرف دعوی باشد و مشاورها به نتیجه نرسد، آن کشور می‌تواند از مدیر کل سازمان تجارت جهانی یا رئیس رکن حل اختلاف تقاضای مداخله به صورت میانجیگری، مصالحه یا مساعی جمیله نماید. در صورتی که چنین کشوری طرف دعوی نباشد، تقاضای مداخله اشخاص یادشده باید توسط هر دو طرف دعوی انجام شود.^{۸۷} از آنجا که نتیجه مصالحه یا میانجیگری ممکن است با حقوق یکی از طرفین تطابق نداشته باشد توسل به آن باید با رضایت دو طرف صورت گیرد. به عبارت دیگر، یک طرف تنها زمانی می‌تواند خواهان مداخله مدیر کل سازمان یا رئیس رکن حل اختلاف برای میانجیگری، مصالحه یا مساعی جمیله شود که توافق طرف دیگر جلب شده است. اما تفاهم‌نامه حل اختلافات سازمان تجارت جهانی این امتیاز را برای کشورهای در حال توسعه قائل شده است که اگر یکی از طرفین دعوی باشند، به تنهایی بتوانند خواهان مداخله مشغول یادشده شوند.

ماده ۲۴ همچنین توصیه می‌کند که کشورهای پیشرفته از اقامه دعوی ضد توسعه‌نیافته‌ترین کشورها یا تقاضای خسارت یا تعلیق امتیازات و سایر تعهدات در مورد این کشورها خویشتنداری نشان دهند. این ماده توصیه می‌کند که در همه مراحل رسیدگی به اختلاف، وضعیت توسعه‌نیافته‌ترین کشورها مورد لحاظ واقع شود. چنان‌که مشاهده می‌شود این ماده فقط حالت توصیه‌ای دارد و فاقد الزام‌آوری حقوقی است و به‌ویژه،

87. Ibid., p. 101.

شاخص معینی برای چگونگی ملاحظه وضعیت کشورهای مورد نظر ارائه نمی‌کند. یکی از مشکلات مقررات مربوط به «رفتار ویژه و متفاوت» آن است که بسیاری از آنها در قالب اصطلاحات حقوقی دقیق مطرح نشده‌اند. در نتیجه، ارزیابی آن‌که آیا به‌درستی مراعات شده‌اند یا نه آسان نیست. برای مثال، در مورد پیگیری اجرای توصیه‌ها و احکام هیئت‌های رسیدگی، ماده (۲) ۲۱ مقرر می‌دارد که "در مورد اقداماتی که به فرآیند حل‌منازعه سپرده شده‌اند، باید نسبت به موضوعاتی که بر منافع کشورهای در حال توسعه عضو تأثیرگذارند توجه ویژه‌ای معطوف گردد". به همین ترتیب، طبق ماده (۱۰) ۴ تفاهم‌نامه، در خلال مشاوره اعضای هیئت رسیدگی، "باید به مسائل و منافع خاص کشورهای در حال توسعه توجه ویژه‌ای معطوف شود". مسئله آن است که اصطلاح «توجه ویژه» به گونه‌ای روشن تعریف نشده است که قابل بررسی و سنجش قضایی باشد.^{۸۸} بسیاری دیگر از مواد مربوط به «رفتار ویژه و متفاوت» در هیئت‌های رسیدگی یا رکن تجدید نظر نادیده گرفته می‌شوند، چون به شکل روشن و قطعی بیان نشده‌اند.^{۸۹}

طبق ماده (۲) ۲۷ تفاهم‌نامه، در صورت تقاضای کشور در حال توسعه‌ای که طرف یک دعوی است، دبیرخانه سازمان تجارت جهانی باید یک کارشناس حقوقی را برای کمک به آن کشور نصب نماید. دو مشاور برای کمک به این کشور جهت تنظیم مطالب ارائه شده به هیئت رسیدگی استخدام می‌شوند و دو کارشناس حقوقی نیز مأموریت می‌یابند تا به این کشورها در ارتباط با مقررات سازمان تجارت جهانی مشاوره دهند. این ماده برای کشورهای در حال توسعه که ممکن است فاقد متخصصین حقوقی در حوزه

88. "Developing Countries and the Dispute Settlement Mechanism under the WTO," South Centre, (www.southcentre.org) (1388/04/11), pp. 11-12.

89. Chakravarthi Raghavan, "Rulings Against India, Brazil raise WTO Bias Issues", South Centre (http://www.southcentre.org) (1388/04/12).

عملکرد سازمان جهانی تجارت بوده یا تمکن مالی برای استخدام چنین متخصصانی را نداشته باشند مهم به شمار می‌رود. اما مشکل آن است که چون دبیرخانه سازمان نهادی بی‌طرف محسوب می‌شود، مأموران حقوقی در ارائه خدمات‌شان با محدودیت‌هایی روبه‌رویند و نیز فقط هفته‌ای یک روز در اختیار کشورهای یادشده قرار می‌گیرند.^{۹۰} در سال ۲۰۰۱، برخی از اعضا مرکز مشاوره در باب حقوق سازمان تجارت جهانی (the Advisory Centre on WTO Law-ACWL) را بنیاد نهادند تا به آنها در استفاده از رکن حل اختلاف سازمان و نیز تأمین هزینه سنگین اقامه دعوی در آن یاری رساند که عملکرد نسبتاً مناسبی در این زمینه داشته است.^{۹۱} واقعیت آن است که به دلیل پیچیدگی آیین رسیدگی که مستلزم مهارت‌های حقوقی و حرفه‌ای است، توسل به مکانیزم حل اختلاف سازمان تجارت جهانی هزینه بسیاری برای طرفین دعوی دربردارد. کشورهای کمتر توسعه‌یافته، علی‌رغم آنکه می‌توانند بر اساس تفاهم‌نامه، برخی کمک‌های کارشناسانه حقوقی را دریافت دارند، در بهره‌برداری کامل از نظام حل اختلاف سازمان تجارت جهانی با مشکلات عدیده‌ای روبه‌رویند.^{۹۲}

سرانجام باید اشاره شود که در نظام حل اختلاف سازمان تجارت جهانی تنها ضمانت اجرای احکام هیئت‌ها، تهدید به اقدامات تجاری تلافی‌جویانه است.^{۹۳} به سخن دیگر،

90. Kim Van der Borch (1999), "The Advisory Center on WTO Law: Advancing Fairness and Equality", *International Economic Law*, Vol. 2, No. 4, p. 724.

91. Bown and McCulloch, pp. 35-6 and 51-55.

92. Asif H. Qureshi (1999), *International Economic Law*, (Sweet and Maxwell: London), p. 311-2.

93. Kim Van der Borch (1999), "The Review of the WTO Understanding on Dispute Settlement: Some Reflections on the Current Debate", *American University International Law Review*, Vol. 14, No. 4, p. 1232.

تعلیق امتیازات تجاری یا سایر تعهدات ناشی از موافقت‌نامه‌های سازمان تنها راه جبران نقض مقررات است. در نتیجه، کشورهای جهان سوم که توان اقتصادی و تجاری اندکی دارند، از قدرت اجرای چندانی برخوردار نیستند. به علاوه، یک کشور در حال توسعه ممکن است از اقدامات تلافی‌جویانه در برابر یک قدرت تجاری بزرگ خودداری ورزد، زیرا، چنین عملی می‌تواند عمل متقابل شدیدتری را در پی آورد و منافع کشور ضعیف را بیشتر به مخاطره افکند.^{۹۴}

94. Chaytor, p. 267.

نتیجه گیری

اگرچه موافقت‌نامه‌های سازمان تجارت جهانی بر ضرورت اقدامات ایجابی برای توجه به نیازهای ویژه کشورهای جهان سوم تأکید دارند، می‌توان گفت که «رفتار ویژه و متفاوت» در عمل اثر اندکی داشته است.^{۹۵} این به آن سبب است که بسیاری از مقررات مزبور مستلزم اقدامات عینی و مشخص نبوده^{۹۶} و حتی آن گاه هم که اقدامات مشخصی طلب شده‌اند، الزام حقوقی برای انجام آنها وجود ندارد. برای مثال، رفتار ترجیح‌آمیز به نفع کشورهای در حال توسعه از طریق تسهیل دسترسی آنها به بازار احتمالاً مهم‌ترین عملی است که کشورهای توسعه‌یافته می‌توانند انجام دهند. اما در این مورد هیچ ماده مشخصی در موافقت‌نامه‌های سازمان تجارت جهانی که بتواند در جریان رسیدگی حقوقی مورد استناد قرار گیرد، وجود ندارد. در همین راستا، اتحادیه اروپا و برخی دیگر از کشورها پیشنهاد کرده‌اند که مکانیزم‌هایی برای نظارت بر اجرای ضوابط مربوط به «رفتار ویژه و متفاوت» تعبیه شوند.^{۹۷}

از سوی دیگر، مواد قانونی معینی وجود دارند که به کشورهای در حال توسعه اجازه می‌دهند تا سطح بالاتری از یارانه‌ها را به تولیدکنندگان خود اختصاص دهند، اما از آنجا که کشورهای مزبور منابع مالی کافی برای تأمین این یارانه‌ها را ندارند، این مواد عملاً فاقد تأثیرگذاری لازمند.

اعطای کمک‌های فنی شیوه مؤثر دیگری برای یاری رسانیدن به کشورهای در حال توسعه است تا از امکانات سازمان تجارت جهانی بهره ببرند. این کمک‌ها می‌توانند

95. Hoekman and Kostecki, p. 393.

96. Youssef, p. 1.

97. "EU tables plan to strengthen Special and Differential Treatment of Developing Countries in the WTO".

نهادهای مرتبط با بازرگانی بین‌المللی را در کشورهای جهان سوم تقویت کنند. البته تردید جدی وجود دارد که کمک‌های ارائه شده توسط سازمان تجارت جهانی و اعضای آن بتواند توانایی کشورهای در حال توسعه برای بهره‌مندی از بازرگانی بین‌المللی را تا حد قابل توجهی افزایش دهد.^{۹۸} سازمان تجارت جهانی باید بودجه بیشتری را برای کمک‌های فنی و مالی به کشورهای جهان سوم اختصاص دهد و تعهدات کشورهای پیشرفته در این زمینه باید شکل حقوقی و قابل اجرا به خود بگیرند.

یکی از گونه‌های «رفتار ویژه و متفاوت» که به مرحله اجرا درآمده است دادن مهلت بیشتر به کشورهای توسعه نیافته برای عبور از دوران گذار است. زیرا، مقررات مربوط به این بخش از نظر حقوقی الزام‌آورند. اما مسئله آن است که طبق شواهد موجود، نهادهای کشورهای جهان سوم پس از اتمام مهلت یادشده هم قادر به اجرای کامل تعهدات خود در قبال سازمان تجارت جهانی نبوده‌اند. ضروری به نظر می‌رسد که برخی از این مهلت‌ها که پیش از این منقضی شده‌اند تمدید شوند تا کشورهای در حال توسعه بتوانند توانایی نهادهای خود را برای انجام تعهدات‌شان در قبال سازمان تجارت جهانی افزایش دهند. می‌توان مقرر کرد که انقضای مهلت‌های اعطا شده و اجرای موافقت‌نامه‌ها منوط به دریافت کمک‌های فنی و مالی به کشورهای جهان سوم شود.^{۹۹}

یکی از مشکلات کلی مقررات مربوط به «رفتار ویژه و متفاوت» آن است که تقسیم‌بندی دوگانه‌ای از کشورهای جهان سوم ارائه می‌کند: توسعه نیافته‌ترین کشورها و کشورهای در حال توسعه. این طبقه‌بندی تفاوت وسیع در میان کشورهای جهان سوم در زمینه توانایی‌های بازرگانی را نادیده می‌گیرد و سیاست‌های تجاری یکسانی را پیشنهاد می‌کند که توجهی به ویژگی‌های هر کشور ندارند. برای مثال، از کشورهای پیشرفته

98. Michalopoulos, p. 18.

99. Hoekman and Kostecki, p. 393.

خواسته شده است تا در مناسبات تجاری خود کشورهای کمتر توسعه یافته را مرجع شمارند، بدون آنکه تمایزی میان مالزی و برزیل و غنا و کشور کوچک سنت لوسیا قائل شوند.^{۱۰۰} ضرورت این تفکیک را در این واقعیت می توان مشاهده کرد که بین سال های ۱۹۸۵ تا ۱۹۹۶، درصد سهم آسیای جنوب شرقی در تجارت جهانی از ۱۱/۷ به ۱۷/۶ رسید، در حالی که سهم آفریقا، خاورمیانه و آمریکای لاتین به ترتیب از ۴/۲، ۵/۳ و ۵/۶ به ۲/۳، ۳/۲ و ۴/۹ تنزل یافت.^{۱۰۱}

در ارتباط با موافقت نامه های کشاورزی و منسوجات و پوشاک، آنچه برای کشورهای جهان سوم مهم است آزادسازی هر چه سریع تر بازار است؛ این امر بیش از «رفتار ویژه و متفاوت» می تواند به گسترش تجارت کشورهای در حال توسعه در این زمینه ها مدد رساند. قدرت های تجاری بزرگ و به ویژه آمریکا در گشودن بازارهای خود به گونه ای بسیار گزینشی عمل می کنند و به سیاست های حمایتی خود در بخش های آسیب پذیر ادامه می دهند. علی رغم موافقت نامه های سازمان تجارت جهانی، آمریکا همچنان به حمایت از بخش های کشاورزی و منسوجات خود می پردازد. غیرمنصفانه است که بیش از سه چهارم اعضای سازمان تجارت جهانی از کشورهای در حال توسعه باشند، ولی نتوانند بر تصمیمات آن تأثیر بگذارند. این امر از آن رو است که این کشورها از اقتصادهای قوی و متنوع که آنها را در به چالش کشیدن یا چانه زنی با قدرت های تجاری بزرگ یاری دهد برخوردار نیستند و بلکه عمدتاً به این قدرت ها وابسته اند؛^{۱۰۲} در نتیجه، در اکثر مذاکرات ناکام می مانند.

100. Michalopoulos, p. 26.

101. Youssef, p. 3.

102. Aileen Kwa (1998), "In Focus: WTO and Developing Countries", Foreign Policy in Focus, Vol. 3, No. 37, South Centre (www.southcentre.org) (1388/04/8), p. 2.

چنان که ملاحظه شد، بندهای «رفتار ویژه و متفاوت» در تفاهم‌نامه حل اختلافات نیز نفع چندانی برای کشورهای در حال توسعه ندارند. آنها هم مانند بسیاری از مواد مربوط به «رفتار ویژه و متفاوت» در سایر موافقت‌نامه‌های سازمان تجارت جهانی، فقط «اعلامی»^{۱۰۳} بوده و فاقد اثر حقوقی‌اند. برای حل برخی از مشکلاتی که کشورهای در حال توسعه به هنگام بهره‌گیری از مکانیزم حل اختلاف سازمان تجارت جهانی با آنها روبه‌رویند، پیشنهادهای چندی مطرح شده‌اند. درباره هزینه حل مرافعه در رکن حل اختلاف سازمان، پیشنهاد شده است که کمک‌های حقوقی به کشورهای مزبور افزایش یابد، یا حتی به آنها کمک‌های مالی شود تا به استخدام مشاوران حقوقی خصوصی مبادرت ورزند.^{۱۰۴} برخی نیز پیشنهاد کرده‌اند که اگر یک کشور پیشرفته در دعوی خود ضد یک کشور در حال توسعه بازنده شود، مخارج کشور اخیر در دفاع از خود توسط کشور پیشرفته جبران شود.^{۱۰۵} یکی از مشکلات عمده کشورهای در حال توسعه عدم دستیابی به اطلاعاتی است که آنها را در یافتن نقض مقررات سازمان توسط اعضا یاری رساند. دعوی این کشورها عمدتاً مربوط به موارد نقض آشکار مقررات بوده است و سایر موارد نقض که گاهی اهمیت بیشتر هم دارند، کمتر مورد توجه واقع شده‌اند.^{۱۰۶}

یک پیشنهاد دیگر هم متضمن آن است که اگر تأثیر یک اقدام غیرقانونی بر کشوری شدید باشد، طرف‌های ثالث مانند سازمان تجارت جهانی یا هر یک از اعضای آن بتوانند از

103. Declaratory.

104. "Consultation and Transparency in the WTO" (1999), Trade Briefing Paper, No. 2, South Centre (www.southcentre.org) (1388/04/8).

105. "Issues Regarding the Review of the WTO Dispute Settlement Mechanism" (Feb. 1999), Trade-Related Agenda, Development and Equality - Working Papers, (www.southcentre.org) (1388/2/20), p. 32.

106. Bown and McCulloch, p. 59.

طرف کشور صدمه دیده اقامه دعوی کنند. چنین پیشنهادی به ویژه برای کشورهای جهان سوم مفید است که گاهی از بیم عمل تلافی جویانه یک کشور پیشرفته در سایر بخش های تجاری از اقامه دعوی علیه آن خودداری می ورزند. وقتی که جرم یکی از اعضای سازمان مسجل شد، به منظور وادار ساختن خاطی به پذیرش رأی رکن حل اختلاف و تبعیت از مقررات سازمان، طرف های ثالث باید اجازه انجام اقدام تلافی جویانه را داشته باشند. حق تلافی باید قابل انتقال به سایر اعضای سازمان باشد.^{۱۰۷} بازهم کشورهای در حال توسعه منتفع اصلی این پیشنهاد خواهند بود، زیرا، ممکن است خود توان انجام عمل تلافی جویانه ضد یک کشور تجاری پیشرفته را نداشته باشند. رکن حل اختلاف سازمان، باید بتواند علاوه بر اقدامات تلافی جویانه، طرف های خاطی را مجبور به جبران خسارت کند، به ویژه اگر یک کشور در حال توسعه متضرر شده باشد. زیرا، اقدامات غیرقانونی ممکن است تأثیرات بیشتری بر اقتصاد کشورهای جهان سوم داشته باشند.^{۱۰۸} جریان رسیدگی در هیئت های حل اختلاف، حتی الامکان، باید علنی و شفاف باشد؛^{۱۰۹} و وقتی که منافع یک کشور جهان سومی مطرح است، دقت نظر بیشتری در نظارت بر اجرای رأی هیئت حل اختلاف باید صورت گیرد.

107. Chakravarthi Raghavan, "The World Trade Organization and Its Dispute Settlement System: Tilting the Balance against the South", Trade and Development Series, No. 9, South Centre (www.southcentre.org) (1388/04/9), p. 3.

108. Qureshi, p. 313.

109. John P. Gaffney (1999), "Due Process in the World Trade Organization: The Need for Procedural Justice in the Dispute Settlement System", American University International Law Review, Vol. 14, p. 1183.

منابع

الف) فارسی

۱. امید بخش، اسفندیار (۱۳۷۶)؛ "رفتار ویژه و مطلوب تر با کشورهای در حال توسعه در چارچوب مقررات سازمان تجارت جهانی"، مدیریت مطالعات و پژوهش‌های اقتصادی و بین‌المللی، مجموعه مقالات همایش بررسی جنبه‌های حقوقی سازمان تجارت جهانی - ۱۵ مرداد ۱۳۷۵، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، صص ۴۵-۶۹.
۲. پاکدامن، رضا (۱۳۷۹)؛ رفتار ویژه و متفاوت با کشورهای در حال توسعه در نظام حقوقی سازمان تجارت جهانی، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
۳. مرکز تجارت بین‌الملل (۱۳۸۱)؛ آشنایی با قواعد سازمان تجارت جهانی، ترجمه گروه کارشناسان تجاری، تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی.

ب) لاتین

1. Bown, Chad P. and Rachel McCulloch (2010), "Developing countries, dispute settlement, and the Advisory Centre on WTO Law", *The Journal of International Trade & Economic Development*, Vol. 19, No. 1, pp. 33-63.
2. Chaytor, Beatrice (1998), "Dispute Settlement Under the GATT/WTO: The Experience of Developing Nations", *Dispute Resolution in the World Trade Organisation*, James Cameron and Karen Campbell (eds.), Cameron: London.
3. "Consultation and Transparency in the WTO" (1999), *Trade Briefing Paper*, No. 2, South Centre (www.southcentre.org) (1388/04/8).
4. Davis, Christina L. and Sarah Blodgett Bermeo (2009), "Who Files? Developing Country Participation in GATT/WTO Adjudication", *The Journal of Politics*, Vol.

- 71, No. 3, pp. 1033-1049.
5. "Developing Countries and the Dispute Settlement Mechanism under the WTO," South Centre, (www.southcentre.org).
6. "EU tables plan to strengthen Special and Differential Treatment of Developing Countries in the WTO", (Brussels, 4 December 2002), (http://ec.europa.eu/trade/issues/global/development/pr041202_en.htm) (1388/2/01).
7. Gaffney, John P. (1999), "Due Process in the World Trade Organization: The Need for Procedural Justice in the Dispute Settlement System", *American University International Law Review*, Vol. 14, pp. 1173-1221.
8. Hoekman, Bernard M. and Michel M. Kostecki (2001), *The Political Economy of the World Trading System: the WTO and Beyond*, 2nd ed., Oxford University Press: Oxford.
9. Horn, Henrik and Petros C. Mavroidis (2008), "The WTO Dispute Settlement System 1995-2008, Some Descriptive Statistics", Washington D.C.: the World Bank, (<http://sitesources.worldbank.org/INTRES/resources>) (1388/2/12).
10. "Issues Regarding the Review of the WTO Dispute Settlement Mechanism" (Feb. 1999), *Trade-Related Agenda, Development and Equality - Working Papers*, (www.southcentre.org) (1388/2/20).
11. Jackson, John H (1995), *et al*, 3rd ed., *Legal Problems of International Economic Relations: Cases Materials and Text*, West Group: USA.
12. Jansen, Marion (2010), "Developing countries, standards and the WTO", *The Journal of International Trade & Economic Development*, Vol. 19, No. 1, pp. 163-185.

13. Kessie, E. (2000), "Enforceability of the Legal Provisions Relating to Special and Differential Treatment under the WTO Agreements", Paper presented at *WTO Seminar on Special and Differential Treatment of Developing Countries*, (Geneva).
14. Kufuor, Kofi Oteng (1997), "From the GATT to the WTO: the Developing Countries and the Reform of the Procedures for the Settlement of International Trade Disputes", *The Journal of World Trade*, Vol. 31, No. 5, pp. 117-147.
15. Kwa, Aileen (1998), "In Focus: WTO and Developing Countries", *Foreign Policy in Focus*, Vol. 3, No. 37, South Centre (www.southcentre.org) (1388/04/8).
16. Leitner, Kara and Simon Lester (2006), "WTO Dispute Settlement from 1995 to 2005, a Statistical Analysis", *Journal of International Economic Law*, Vol. 9, No. 1, pp. 219-231.
17. Lloyd, Peter J. (2009), "How the WTO Could Be Improved", *International Economic Studies*, Vol. 34, No. 1, pp. 1-6.
18. McBride, Thaddeus (1999), "Rejuvenating the WTO: Why the U.S. Must Assist Developing Countries in Trade Disputes", *International Legal Perspectives*, Vol. 11, pp. 65-70.
19. McRae, Donald (2011), "Book Review: *The Evolution of the Trade Regime: Politics, Law, and Economics of the GATT and the WTO*", *The American Journal of International Law*, Vol. 104, No. 2, pp. 334-38.
20. Michalopoulos, Constantine (2000), "Trade and Development in the GATT and WTO: the Role of Special and Differential Treatment for Developing Countries", Presented at *The WTO Seminar on Special and Differential Treatment for*

Developing Countries, Geneva.

21. Palmetter, David and Petros C. Mavroidis (1999), *Dispute Settlement in the World Trade Organization: Practice and Procedure*, Kluwer Law International: The Hague.
22. Petersmann, Ernest-Ulrich (1997), *The GATT/WTO Dispute Settlement System: International Law, International Organizations and Dispute Settlement*, Kluwer Law International: London, The Hague and Boston.
23. Petersmann, Ernest-Ulrich (1993), "International Competition Rules for the GATT-MTO World Trade and Legal System", *Journal of World Trade*, Vol. 27 No. 6.
24. Qureshi, Asif H. (1999), *International Economic Law*, Sweet and Maxwell: London.
25. Raghavan, Chakravarthi, "The World Trade Organization and Its Dispute Settlement System: Tilting the Balance against the South", *Trade and Development Series*, No. 9, South Centre (www.southcentre.org) (1388/04/9).
26. Raghavan, Chakravarthi, "Rulings Against India, Brazil raise WTO Bias Issues", South Centre (<http://www.southcentre.org>) (1388/04/12).
27. Reinhardt, Eric (2000), "Aggressive Multilateralism: The Determinants of GATT/WTO Dispute initiation, 1948-1998", (Emory University, Atlanta), (<http://userwww.service.emory.edu/~erein/research/initiation.pdf>) (1388/1/25).
28. Van der Borgh Kim, (1999), "The Review of the WTO Understanding on Dispute Settlement: Some Reflections on the Current Debate", *American University International Law Review*, Vol. 14, No. 4, pp.1223 – 1243.
29. Van der Borgh, Kim (1999), "The Advisory Center on WTO Law: Advancing

Fairness and Equality", *International Economic Law*, Vol. 2, No. 4, pp.723 – 728.

30. Youssef, Hesham (1999), "Special and Differential Treatment under the WTO", *Special and Differential Treatment for Developing Countries in the WTO*, (Working Paper 2, South Centre, Geneva), .

ج) موافقت‌نامه‌های بین‌المللی

Decision on Measures Concerning the Possible Negative Effects of the Reform Programme on Least-Developed and Net Food-Importing Developing Countries

(تصمیم در مورد اقدامات مربوط به تأثیرات منفی احتمالی برنامه اصلاحات بر توسعه نیافته‌ترین کشورهای در حال توسعه وارد کننده محصولات غذایی نهایی)

Doha Development Agenda

(برنامه توسعه دوحه)

Lomé Convention

(کنوانسیون لومه)

The Agreement on Agriculture

(موافقت‌نامه کشاورزی)

The Agreement on Government Procurement

(موافقت‌نامه مربوط به خریدهای دولتی)

The Agreement on Implementation of Article VI of GATT (Antidumping Agreement)

(موافقت‌نامه مربوط به اجرای ماده شش گات)

The Agreement on Implementation of Article VII of GATT 1994 (Customs Valuation)

(موافقت‌نامه مربوط به اجرای ماده هفت گات)

The Agreement on Subsidies and Countervailing Measures (SCM)

(موافقت‌نامه یارانه‌ها و اقدامات جبرانی)

The Agreement on Technical Barriers to Trade (TBT)

(موافقت‌نامه مربوط به موانع فنی تجارت)

The Agreement on Textile and Clothing (ATC)

(موافقت‌نامه مربوط به منسوجات و پوشاک)

The Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures

(موافقت‌نامه مربوط به اقدامات بهداشتی و بهداشت نباتی)

The Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPs)

(موافقت‌نامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری)

The General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)

(موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت)

The General Agreement on Trade in Services (GATS)

(موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات)

The Pre-shipment Inspection Agreement

(موافقت‌نامه بازرسی قبل از حمل)

The Trade Policy Review Mechanism

(مکانیزم بازبینی سیاست تجاری)

The Understanding on Rules and Procedures Governing the Settlement of Disputes

(DSU)

(تفاهم‌نامه مربوط به قواعد و آیین حاکم بر حل و فصل اختلافات)

The Understanding on the Balance-of-Payment Provisions of GATT 1994

(تفاهم‌نامه ۱۹۹۴ گات در مورد بندهای مربوط به تراز پرداخت‌ها)

(د) سایت‌های اینترنتی

سایت رسمی سازمان تجارت جهانی (www.wto.org)